

Block 1

2011-04-02

Svarshäfte nr.

Högskoleprovet

DELPROV 1

LÄS n

Delprovet innehåller 20 uppgifter.

Anvisningar

Delprovet LÄS prövar din förmåga att ta till dig innehållet i texter skrivna på svenska. Provet består av fem texter från olika ämnesområden. Till varje text hör fyra uppgifter. Varje uppgift består av en fråga med fyra svarsförslag. Ett av svarsförslagen är rätt.

Läs texten och välj ut det svarsförslag som med stöd av texten bäst besvarar frågan.

Ibland kan du klart se att ett av svarsförslagen är rätt och att de andra är fel. Ibland verkar först flera svar mer eller mindre rimliga. Då måste du, genom att jämföra de olika svarsförslagen, välja ut det som **bäst** besvarar frågan.

Observera att du ska lösa uppgifterna med ledning av den information som ges i respektive text.

Alla svar ska föras in i svarshäftet. Det ska ske **inom** provtiden.

Markera tydligt.

Om du inte kan lösa en uppgift, försök då att bedöma vilket svarsförslag som verkar mest rimligt.

Du får inget poängavdrag om du svarar fel.

På nästa sida börjar provet som innehåller **5 texter** och **20 uppgifter**.

Provtiden är 50 minuter.

BÖRJA INTE MED PROVET FÖRRÄN PROVLEDAREN SÄGER TILL.

Tillstånd har inhämtats att publicera det upphovsrättsligt skyddade material som ingår i detta prov.

Kärlekens makt och tårar

Arne Jarrick har skrivit *Kärlekens makt och tårar*, en bok på 300 sidor. Där behandlas kärleken i rättegångshandlingar från 1700-talet. Vidare diskuteras fyra olika faser i synen på kvinnan; ett stort kapitel innehåller analyser av en rad skillingtryck.

Jarrick vill bevisa att kärleken, eller ”det romantiska känslospråket”, fanns redan före romantiken. Han vänder sig mot ”konstruktivisterna” och särskilt mot historikern John Gillis, som skrivit att kärleken saknar ”tidlös essens” och att den är en ”kulturell konstruktion”.

Jarricks extremt kortfattade referat av Gillis är svårt att begripa. De flesta av oss tror nog spontant att kärleken saknar tidlös essens. Vad är det för konstigt med det? Hävdar man motsatsen bygger det väl på att man ger den vackraste visan om kärleken en religiös dimension. Men inte ens du och jag som älskar så hett och unikt är ju odödliga, om man ser strikt vetenskapligt på det hela. Och har vi ett ögonblick inbillat oss att lågan mellan oss, så starkt lysande, är tidlös i någon mening? Då vore den ju inte vår. Och då ägde den knappast den sårbarhet som gör den så sensationell.

Men därav följer knappast att vår kärlek är en kulturell konstruktion. Under inga omständigheter vår kärlek! Och inte heller skorstensfejare Johan Arwid Horns kärlek till Christina Funck, som Arne Jarrick letat fram från konsistorieprotokollet från 1735, lika litet som en hel rad andra vittnesmål från samma tid om autentiska känslor, som han också tycker har stort bevisvärde.

Det finns naturligtvis från historisk tid hur många vittnesmål som helst om känslor som vi lätt som en plätt identifierar som kärlek av något slag och som till sin kärna knappast kan vara enbart kulturbetingade. Ändå kan det vara rimligt att tala om kärleken som en kulturkonstruktion, nämligen om detta allmänbegrepp behandlas som en egen och oberoende existens och blir ett slags personifikation som hävdar sig på egen hand bortom alla de enskilda kärlekarna. En ”kärlek”, alltså, som gör anspråk på att vara likadan i alla tider och kulturer, eller som under namn av Eros tillmäter sig vad Arne Jarrick gärna ser hos den: tidlöshet.

Kärleken är långt äldre än ”den höga romantiken”, påpekar Jarrick. Den har långa anor, stryker han under, och tar därmed till en bild som förvandlar kärleken från ett samlande namn på likartade sensationer genom tidernas lopp till en essens som flyter genom historien och med sin eldfångdhet tänder exakt likadana brasor här och där, kort sagt: en kulturell konstruktion, som nog kan hävda sig ganska långt men också svika oss grymt. Det händer

ju att man baserar sin känsla på en tillit till vad man hört om Kärleken med stort K och inte på den faktiska interaktionen med den man eller kvinna som livet fört i ens väg. Sådant kan ge obehagliga överraskningar!

Det som gör det svårt att veta riktigt hur man ska uppfatta Jarrick, det är att hans motståndare – konstruktivisterna – framställs som så enögda att man inte förstår att de är värda allt krutet.

När han bevisar att det fanns romantiska känslor före romantiken – varmed uppenbarligen menas högromantiken vid 1800-talets början – så är det bara alltför självklart. Tänk bara på *Höga visan*, på Sapfos och Propertius dikter, på Abélard och Héloïse, Petrarca och Laura, Shakespeares sonetter och tusen vittnesmål från alla tider om förälskelser av olika slag, kärlekssjuka, svartsjuka, crime passionnel! Man frågar sig förundrad varför författaren inte använder sig av detta överväldigande material i stället för att leta upp några konsistorieprotokoll från 1700-talets mitt.

Inte kan det väl vara för att dessa – till skillnad från exempelvis berättelsen om Abélard och Héloïse – skulle vara av språk och kultur totalt obesmittade och därmed de enda dyrbara bevisen på romantiska känslor före romantiken? Den givna invändningen är då att man knappast behöver vara konstruktivist för att hävda att sådana ”absoluta”, av språk och kultur oberoende, känslor knappast kan urskiljas. Även kroppsspråket är ett språk, av kulturen berört.

Kanske är det så att de mest äkta uttrycken för känslor är de språkligt mest avancerade. Språket både förfinar och hetsar kärleken. Och tvärtom. Det är också med och skapar ”äkta” kärlek, bland annat eftersom det är en oavskiljbar del av interaktionen mellan de älskande.

Arne Jarricks nästa offer är Thomas Laqueur, som 1990 gav ut *Making Sex* (svensk titel: *Könens uppkomst*), vari skildras hur den anatomiska vetenskapen så småningom lämnar enkönsmodellen för tvåkönsmodellen och hur man ska tolka detta. Kvinnan hade samma slags könsorgan som mannen enligt Aristoteles, vagina var en inverterad, inåtvänd penis. Hennes ”vätskor var otillräckligt upphettade och därför var hon ett mindre fullkomligt människoväsen än han”.

Thomas Laqueur försöker enligt Arne Jarrick påvisa det kulturellt villkorliga i alla biologiska distinktioner. Under renässansen såg man mannens och kvinnans könsorgan i enlighet med Aristoteles, ty Aristoteles var en auktoritet för all vetenskap. Sedan – på 1700-talet – när jämlikhetstankar började slå igenom såg man i enlighet med det då kulturellt gillade sättet, jämlikhetsidealen, att kvin-

nan hade helt egna organ, hon var inte ett slags sämre man. Under 1800-talets första hälft drevs enligt Laqueur tvåkönsmodellen så långt att man inom medicinen hävdade att det rådde en fundamental skillnad mellan mannens och kvinnans njutning. Kvinnan hade inget nöje av samlaget. Detta vetenskapliga resultat var också kulturellt betingat: avsexualiseringen av kvinnan passade utmärkt in på 1800-talets viktoriaiska moral.

Detta är schematiskt och grovt Laqueurs ståndpunkt. Jarrick går hårt åt den. Dels är hans antagonist inte konsekvent, han erkänner att vetenskapliga resultat ibland är primära. Dels kan man påvisa att den viktoriaiska moralen inte alls uteslöt helt andra "vetenskapliga resultat" och en helt annan syn på kvinnan. 1800-talet var, betonar Jarrick, inte alls så homogent som det kan verka hos Laqueur.

KARL ERIK LAGERLÖF

Uppgifter

1. Vad anser Arne Jarrick om Laqueurs skildring av den viktoriaiska tiden, enligt texten?

- A Att den är alltför akademisk och svårtillgänglig.
- B Att den är alltför förenklad och ensidig.
- C Att den är alltför naturvetenskapligt inriktad.
- D Att den är alltför högtravande och positiv.

2. Jarrick har en viss uppfattning om kärleken som han vill bevisa. Hur ser recensenten på de bevis som Jarrick hänvisar till?

- A Bevismaterialet motsäger snarare Jarricks uppfattning.
- B Bevismaterialet utgörs i för hög grad av andra litterära källor.
- C Bevismaterialet är begränsat och egendomligt utvalt.
- D Bevismaterialet är allmänt och saknar historisk förankring.

3. Arne Jarrick kritiserar enligt texten Thomas Laqueur för bristande konsekvens. Vilken av Laqueurs teser gäller denna kritik?

- A Tesen att kulturen i samhället i huvudsak är en biologisk produkt.
- B Tesen att vetenskapens rön speglar den rådande kulturen.
- C Tesen att jämlikhetstanken föddes under 1700-talet.
- D Tesen att moralen och kulturen tenderar att förstärka varandra.

4. Om vi utgår från recensentens beskrivning av innehållet i Jarricks bok, vilken alternativ titel skulle då passa boken bäst?

- A "Kärleken med stort K".
- B "Kärleken till kvinnan".
- C "Kärleken i skönlitteraturen".
- D "Kärleken till kulturen".

Rätt kost vid diabetes

Det pågår en fetmaepidemi i stora delar av världen. Värst är situationen i USA där en tredjedel av befolkningen numera är överviktiga. I andra länder, inklusive Sverige, är vi raskt på väg dithän.

Människor med grav övervikt drabbas av många plågor; värst är att fetma disponerar för diabetes. Vuxendiabetes är en kärleksjukdom och alla kroppens artärer angrips. Kallbrand, njursvikt, blindhet och hjärtinfarkt är mycket vanligare hos diabetiker än hos andra.

Vuxendiabetikern har svårt att förbränna glukos. Anledningen är att diabetikerns celler är mer eller mindre okänsliga för insulin. Vuxendiabetikern har därför för mycket socker i blodet, men också mer insulin än normalt. Om det är detta eller något annat som alstrar kärleksjukdomarna är ovisst.

Vad vi vet är att det är möjligt att hålla diabetessjukdomen i schack genom att kontrollera blodets halt av socker och insulin, helst i förening med att patienten minskar i vikt.

Det är matens innehåll av kolhydrater som får blodsockret att stiga. Hos friska människor hålls det inom rimliga gränser av insulinet, men hos diabetikern kan det stiga ordentligt. Blir det tillräckligt högt utsöndras det i urinen.

Förr i tiden var den logiska behandlingen av åldersdiabetes därför diet. Patienten fick besked om att minska på kolhydraterna. Att behandla en åldersdiabetiker med insulin ansågs som kontraindicerat, då insulinet stimulerar aptiten och lätt leder till övervikt, den allvarligaste riskfaktorn hos diabetikern.

På 1980-talet började kolesterolkampanjen emellertid sitt segertåg. För mycket fett, i synnerhet fett av animaliskt ursprung, ansågs och anses fortfarande höja kolesterolet och därmed stimulera till åderförkalkning. Dessutom menar man att för mycket fett leder till övervikt. Alltså blev rådet från de amerikanska hälsoauktoriteterna till alla, friska som sjuka: ju mindre fett i maten desto bättre. Och hela västvärlden, inklusive Sverige, följde kritiklöst efter.

Men här uppstod ett problem för diabetikern, som måste hämta kalorierna från annat håll för att få tillräckligt med energi. Kalorier kommer från antingen fett, protein eller kolhydrater. Att täcka huvuddelen av sitt kaloribehov med protein är dyrt och opraktiskt, och vissa menar att det även är ohälsosamt. Det blev istället en helomvändning. Istället för att som tidigare hålla igen på kolhydraterna fick diabetikerna besked om att äta mer kolhydrater. Om blodsockret steg skulle det regleras med insulin.

Många menar att det var dessa råd som startade diabetes- och fetmaepidemin därför att det stämmer tidsmässigt. Andra anser att det finns alternativa förklaringar. Oavsett vad som är orsaken kan det konstateras att den kolhydratrika kosten inte haft den önskade effekten. Trots att fettkonsumtionen har minskat och intaget av kolhydrater har ökat i de flesta västländer ökar antalet överviktiga och diabetiker oavbrutet år för år. Kostråden gör ingen nytta.

Flera amerikanska forskargrupper med Richard D. Feinman, William S. Yancy, Eric Westman, Mary Gannon och Frank Nuttall i spetsen har de senaste åren ifrågasatt de gällande kostråden. I en rad korttidsförsök har de visat att en kolhydratfattig kost har stora fördelar hos diabetiker; ju färre kolhydrater desto bättre effekt. Det är lättare att gå ner i vikt, blodsockret stabiliseras, blodets insulin-nivå går ner och många kan sluta ta sin diabetesmedicin.

Det längsta försöket har utförts här i Sverige av Jörgen Vesti Nielsen och hans medarbetare i Karlshamn. I ett 22 månader långt försök på 16 diabetiska patienter har de genom att trotsa gällande regler lyckats vända sjukdomsförloppet. Alla utom en minskade i vikt; den genomsnittliga viktminskningen var 8 kilo, flera minskade betydligt mer. En busschaufför vars körkort hade dragits in på grund av diabetes återfick sitt arbete. Hos en annan patient stoppades många års ständiga försämringar av njurfunktionen.

Även lekmän, som förgäves försökt bota sin övervikt och sin diabetes med den fettfattiga dieten, har i bokform rapporterat om de dramatiska resultat de uppnått genom att göra tvärtemot. Två exempel finns i Sverige. I sin bok *Fettskrämd* berättar juristen Lars-Erik Litsfeldt om hur han tillfrisknade från sin hjärtsjukdom och blev kvitt sin diabetes på detta sätt. En liknande bok är *Ät dig ner i vikt* författad av journalisten Sten Sture Skaldeman, som nästintill halverade sin enorma vikt genom att leva huvudsakligen på smör, ägg, fläsk och grädde.

Metoden har givetvis väckt stort intresse bland många lekmän och journalister. På Joslin Diabetes Center vid Harvard University har man redan gått ett steg i rätt riktning genom att föreslå en minskning av kolhydratintaget från nuvarande 60–70 energiprocent till kring 40 procent. Våra svenska experter på Livsmedelsverket och universitetet är emellertid kallsinniga. Deras rekommendationer ligger fast; de bygger på vetenskaplig evidens och har stöd av internationella experter i WHO, och den nya metoden kan inte rekommenderas så länge man inte vet vad som händer på lång sikt.

Vad experterna i synnerhet varnar för är risken för hjärtinfarkt då den nygamla metoden automatiskt leder till ett högt intag av animaliskt fett, och animaliskt fett anses som bekant vara farligt då det höjer kolesterolet.

Beviset för att en viss diet gör nytta är det randomiserade, kontrollerade kostexperimentet; allt annat är indirekt evidens. Har det då visats att diabetiker på en fettfattig kost får färre kärlskador och lever längre än diabetiker som får äta vad de vill?

Vid en fingranskning av de officiella rekommendationerna visar det sig att det inte finns ett enda dylikt experiment. Ingen har någonsin kunnat visa att en fettsnål kost kan förhindra komplikationerna vid åldersdiabetes. Det fanns inga experiment när kostråden ändrades och det har inte tillkommit några sedan dess.

Idén att minska på fett bygger uteslutande på indirekt evidens. Det enda långtidsexperiment där man testat en fettfattig kost har utförts på icke-diabetiker och publicerades våren 2006. Försöket startades först när kostråden redan hade introducerats. Drygt 20 000 friska kvinnor fick rådet att snåla på fett medan 30 000 kvinnor fick äta som vanligt. Efter åtta år var antalet personer drabbade av hjärtinfarkt och stroke emellertid lika stort i bägge grupper.

Uppgifter

5. Vilket av följande påståenden har stöd i textförfattarens resonemang?

- A Stort fettintag höjer kolesterolvärdet.
- B Stort kolhydratintag höjer kolesterolvärdet.
- C Stort fettintag höjer blodsockerhalten.
- D Stort kolhydratintag höjer blodsockerhalten.

6. Enligt texten är svenska experter och myndigheter negativa till fettrik istället för kolhydratrik kost. Varför?

- A De menar att kosten bara är en liten del i en omfattande problembild.
- B De menar att man inte vet vad som händer i ett längre perspektiv.
- C De menar att individuella skillnader omöjliggör en allmän slutsats.
- D De menar att inget praktiskt experiment med att äta fettrik kost har gjorts.

Men kolesterolet då? Stiger inte kolesterolet när patienterna äter mer animaliskt fett? Kolesterolets roll vid hjärt-kärlsjukdom börjar alltmer ifrågasättas. Många anser idag att inflammatoriska processer i kärlväggen spelar en större roll för uppkomsten av åderförkalkning. Det har emellertid ingen betydelse vad man anser om detta eftersom kolesterolet över huvud taget inte påverkas av den fettrika dieten. Till och med hos patienter som täckt hälften av sitt kaloribehov med animaliskt fett ligger kolesterolet still, både total- och LDL-kolesterolet. Hos några ökar kolesterolet en smula, hos andra minskar det; genomsnittligt händer ingenting. Däremot stiger det goda HDL-kolesterolet en smula och triglyceriderna minskar kraftigt.

Mycket pekar således på att åldersdiabetes, det största hotet mot folkhälsan, kan behandlas enbart genom en ändring av kosten.

UFFE RAVNSKOV

kontraindicerat/kontraindikation = medicinsk term för att två saker inte passar ihop på grund av vissa omständigheter, till exempel att ett läkemedel inte ska ges om man har en viss sjukdom

7. På ett ställe skriver textförfattaren om "den nygamla metoden". Vad innebär denna metod?

- A Att man minskar fettintaget.
- B Att man ökar insulinintaget.
- C Att man minskar kolhydratintaget.
- D Att man ökar kolhydratintaget.

8. Vilken kritik framför textförfattaren mot de gällande svenska kostrekommendationerna för diabetiker?

- A Att de är alltför snävt inriktade på vissa följdverkningar av sjukdomen.
- B Att de saknar tillräckligt stöd i kontrollerade vetenskapliga studier.
- C Att de bortser från det faktum att befolkningens kostvanor förändrats.
- D Att de i huvudsak bygger på experiment som utförts på kvinnor.

Betare

Många studier har visat att viktiga livsmiljöer, som korallrev och sjögräsängar, är beroende av betare för att kunna fortleva. Betarna håller nämligen efter snabbväxande påväxtalger, som gärna sätter sig på koraller och sjögräs, så att dessa inte blir helt överväxta och kvävda. I dag, då övergödningen är ett stort problem, blir betarnas roll ännu viktigare eftersom påväxtalger gynnas av höga närsaltshalter.

Det har dock visat sig att större betare, som sjöborrar och växtätande fiskar, kan ha en negativ effekt på tillväxten av koraller och sjögräs. Dessa större växtätare betar ofta också av själva korallerna eller sjögräsen och håller därmed inte bara efter algerna som växer på dem. Ett klassiskt exempel på när betning har varit negativt även för stora brunalger kommer från studier gjorda i norra Stilla havet, där stora mängder sjöborrar visade sig vara förödande för tareskogen.

I Östersjöns bräckta och kalla vatten finns det inga korallrev, men där har istället den stora och fleråriga brunalgen blåstång en liknande funktion. Av alla arter stora, fleråriga brunalger är det bara blåstång, sågtång och smaltång som klarar den låga salthalten i Östersjön. I norra Egentliga Östersjön, i höjd med Östergötland, Södermanland och Uppland, är salthalten för låg till och med för sågtång och där är alltså blåstången den enda stora brunalgsarten. Norr därom förekommer blåstången tillsammans med smaltång.

Eftersom blåstång är en stor alg med tredimensionell struktur är den en viktig boplats för många djur som både använder den som skydd för rovdjur och som en plats att hitta mat eller lägga sin rom på. Precis som koraller trivs blåstången bäst i miljöer med låg närsaltshalt. Snabbväxande fintrådiga alger däremot gynnas av höga närsaltshalter, vilket kan leda till att blåstången blir utkonkurrerad i övergödda områden.

I min forskning har jag undersökt vilken effekt olika betare har på blåstångens tillväxt. Betarna jag har valt att studera är havsgråsugga och östersjöbåtsnäcka som båda är vanliga i blåstångsskogen. Havsgråsuggan äter gärna av själva blåstången. Studier runt Kalmarregionen har visat att den lokalt kan orsaka minskningar av blåstångsbestånden. Andra studier har å andra sidan pekat på att havsgråsuggor hellre betar av fintrådiga alger, som ofta växer på blåstången, än av blåstången själv. Den skulle därmed kunna vara positiv för blåstången. Den betydligt mindre östersjöbåtsnäckan äter varken blåstång eller fintrådiga alger utan föredrar mikroalger. Dessa växer också på blåstången och skuggar den.

Mina resultat visade att havsgråsuggans betning inte påverkade blåstångens tillväxt. Däremot ökade blåstången sin tillväxt om den fick förekomma tillsammans med östersjöbåtsnäckan. Detta resultat kan förklaras av två olika teorier. Den första är att den negativa effekten av havsgråsuggans direkta betning av blåstången uppvägs av den positiva effekt som dess förmåga att minska mängden påväxtalger har. Därför påverkas inte blåstångens tillväxt. Östersjöbåtsnäckan däremot, som bara äter påväxtalger och inte gnager direkt på tången, påverkar blåstången positivt med sin indirekta betning och därmed ökar tillväxten. Den andra teorin är att havsgråsuggans betning av stora fintrådiga påväxtalger inte nämnvärt påverkar blåstångens tillväxt medan däremot östersjöbåtsnäckans betning av skuggande mikroalger har en positiv effekt. Detta skulle då betyda att betare kan vara positiva eller negativa för blåstången inte bara beroende på om de också äter på själva blåstångsruskan, utan även på grund av att de föredrar att beta av olika typer av påväxtalger.

På många platser runtom i världen pågår ett utfiske av havens stora rovdjur, vilket kan få effekter längre ner i näringskedjan. Ett minskat bestånd av rovfiskar kan öka mängden bytesdjur som dessa rovfiskar vanligtvis håller i schack. Ett minskat bestånd av stora rovdjur behöver dock inte bara påverka nästliggande nivå, utan kan även ha en effekt längre ner i näringskedjan. Sådana effekter, vilka har påvisats i både korallrev, sjögräsängar och tareskogar, kallar man för kaskadeffekter.

De vanligaste observationerna har varit att utfiskningen av rovdjur har lett till en ökad mängd stora betare, ofta sjöborrar eller papegojfishar, som i sin tur betat ner vegetationen. En annan teoretisk effekt av ett minskat bestånd av stora rovdjur är att de små rovdjuren ökar i antal. Detta leder i sin tur till att deras bytesdjur, det vill säga de små betarna, istället minskar. På så sätt minskar även den positiva effekten från små betare som hellre äter av påväxtalgerna än av värdväxten själv. Om liknande kaskadeffekter kan påverka tillväxten av och överlevnaden för blåstången i Östersjön återstår att undersöka.

SONJA RÅBERG

tare(skog) = samling av makroskopiska brunalger

Egentliga Östersjön = den del av Östersjön som sträcker sig från Ålands hav till de danska sunden

Uppgifter

9. Vad av följande kan hända om inte de mindre betarna utför sitt arbete i viktiga havsmiljöer där brunalgerna dominerar?

- A Brunalgerna ökar katastrofalt.
- B Salthalten ökar i vattnet.
- C Brunalgerna förkvävs av andra alger.
- D Fiskbeståndet i miljöerna minskar.

10. Vad kännetecknar enligt texten kaskadeffekter i en näringskedja?

- A De utvecklas snabbt och explosivt.
- B De inbegriper alla former av havslevande organismer.
- C De fortsätter i flera led.
- D De är ytterst ett resultat av brist på föda.

11. Hur kan man sammanfatta resultatet av textförfattarens studie av de två betarternas påverkan på blåstången?

- A Båda arterna påverkade blåstången positivt.
- B Den ena arten påverkade blåstången negativt, den andra inte alls.
- C Den ena arten påverkade blåstången positivt, den andra negativt.
- D Ingen av arterna påverkade blåstången negativt.

12. Vilken av följande förändringar i näringskedjan leder teoretiskt till att förekomsten av värdväxter minskar, enligt textförfattarens resonemang om kaskadeffekter?

- A Antalet stora rovdjur ökar.
- B Antalet små rovdjur ökar.
- C Antalet små betare ökar.
- D Antalet stora betare minskar.

Nytt från Lagrådet

I ett förslag till ändring av socialförsäkringsregisterlagen (1997:934) övervägde regeringen att enskilda skulle ges åtkomst till uppgifter om sig själva i socialförsäkringsregister via Internet. Författningstekniska förutsättningar härför skulle skapas genom att det i socialförsäkringsregisterlagen skulle införas en ny paragraf, 14 a §, av följande lydelse:

14 a §

Regeringen får meddela föreskrifter om att en enskild får ha direkt åtkomst till uppgifter om sig själv i socialförsäkringsregister.

Regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om för vilka typer av uppgifter som direkt åtkomst enligt första stycket får medges.

Enligt en lagrådsremiss den 21 september 2000 (från Socialdepartementet) beslutade regeringen att inhämta Lagrådets yttrande över detta förslag. Den 3 oktober 2000 beslutade Lagrådet avge följande yttrande:

Bestämmelserna i den föreslagna 14 a § innehåller två normbemyndiganden, i första stycket för regeringen och i andra stycket för regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer. De föreskrifter som avses gäller inte åligganden för enskilda eller avser i övrigt ingrepp i enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden. Det är med andra ord inte fråga om föreskrifter enligt 8 kap. 3 § regeringsformen i grundlagen. Detta medför att de föreslagna bemyndigandena inte heller kan vara av den typ som avses i 8 kap. 7 § första stycket regeringsformen.

Svensk rätt fordrar i och för sig inte att föreskrifter varom här är fråga ges lagform. Riksdagen kan utnyttja sin rätt att enligt 8 kap. 14 § första stycket regeringsformen meddela föreskrifter i ett ämne i vilket regeringen också har rätt att besluta föreskrifter. Om riksdagen inte har beslutat föreskrifter i ett ämne eller i en fråga, har regeringen rätt att meddela föreskrifterna med stöd av 8 kap. 13 § första stycket regeringsformen, i första hand inom ramen för sin restkompetens men naturligtvis också i form av verkställighetsföreskrifter.

Sådana uppgifter i socialförsäkringsregister som det här är fråga om omfattas av begreppet allmän handling i 2 kap. tryckfrihetsförordningen (TF); med handling förstås nämligen enligt 2 kap. 3 § första stycket även upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel.

Allmän handling skall enligt 2 kap. 12 § – med vissa

förbehåll – på stället tillhandahållas den som önskar ta del därav; det gäller även sådan upptagning som nyss nämnts. Enligt 2 kap. 13 § TF är han även berättigad att få avskrift eller kopia av handlingen. En myndighet är dock inte skyldig att lämna ut upptagning för automatisk databehandling i annan form än utskrift.

Vad som nu sagts om utlämnande av allmän handling gäller under förutsättning att föreskriven sekretessprövning leder till att handlingen kan lämnas ut. När någon begär uppgifter som rör honom själv föreligger emellertid normalt inte hinder att lämna ut handlingen.

En myndighet har alltså rätt att lämna ut upptagning för automatisk databehandling på elektronisk väg. När det gäller tillhandahållande på stället föreligger i princip också en skyldighet; jämför även 15 kap. 10 § sekretesslagen som föreskriver att ett avslag på en begäran om sådan direkt åtkomst skall kunna överklagas.

Regeringen får med stöd av 2 kap. 2 § andra stycket TF meddela närmare föreskrifter om tillämpligheten av sekretessbestämmelser. Härom är inte nu fråga.

Eftersom en myndighet i andra fall än vid utlämnande av handlingar på stället har en rätt men inte en skyldighet att utlämna handlingar i elektronisk form, kan man tänka sig att regeringen uppdrar åt en myndighet att göra så. Det kan ske med användande antingen av finansmakten, genom regleringsbrev, om myndigheten behöver ekonomiska resurser för uppgiften, eller av regeringens administrativa restkompetens.

Något utrymme för normbemyndigande i fråga om myndigheternas tillhandahållande av allmänna handlingar finns däremot inte. Ett bemyndigande med den utformning som föreslagits är därför inkonstitutionellt.

Vad nu sagts innebär att de föreslagna bemyndigandena i själva verket är obehövliga. Med hänsyn till att 14 § socialförsäkringsregisterlagen innehåller regler om myndighets rätt till direkt åtkomst till registrerade uppgifter skulle bestämmelsen i 14 a § första stycket kunna innehålla en motsvarande föreskrift beträffande enskild, t.ex. av den innebörd att i den mån så medgivits genom föreskrifter eller på annat sätt enskild har direkt åtkomst till uppgifter om sig själv i socialförsäkringsregister. Andra stycket skulle behöva formuleras om så att det inte utgjorde ett bemyndigande utan en erinran om förekomsten av dylika föreskrifter. Detta skulle enklast kunna ske på så sätt att orden ”får meddela” byttes ut mot ordet ”meddelar”. Riksdagen skulle då besluta bestämmelsen i första stycket med stöd av 8 kap. 14 § första stycket regeringsformen, och erinran i andra stycket skulle åsyfta före-

skrifter som regeringen beslutar med stöd av 8 kap. 13 § första stycket regeringsformen.

Ikraftträdande- och övergångsbestämmelserna är svår-förståeliga. Enligt första meningen i dessa träder den föreslagna lagändringen i kraft den 1 januari 2001. Enligt andra meningen skall den nya bestämmelsen dock tillämpas för tid från och med den 1 september 2000. Andra meningen kan förklaras om man antar, att regeringen delar Lagrådets uppfattning att myndigheterna kan lämna ut uppgifter på elektronisk väg med stöd av gällande lag. I så fall är emellertid den föreslagna lagstiftningen onödig. I annat fall måste andra meningen förstås så, att regeringen kan – och alltsedan den 1 september har kunnat – med stöd

av den föreslagna lagen med omedelbar verkan föreskriva att en enskild får ha direkt åtkomst till ifrågavarande uppgifter, och detta utan att lagförslaget antagits av eller ens överlämnats till riksdagen. En sådan ordning är självfallet utesluten.

En annan sak är att regeringen, om förslaget skulle antas, kan efter eller i samband med utfärdande av lagen meddela föreskrifter att tillämpas från och med lagens ikraftträdande. För detta behövs emellertid inte någon särskild övergångsbestämmelse.

På grund av det anförda avstyrker Lagrådet förslaget i dess nuvarande utformning.

Uppgifter

13. Varifrån kom det lagförslag som texten i huvudsak handlar om?

- A Från regeringen
- B Från riksdagen
- C Från Lagrådet
- D Från Socialdepartementet

14. Vilket förhållande avsåg lagförslaget att förändra?

- A Förhållandet mellan en myndighets rättigheter och skyldigheter.
- B Förhållandet mellan regering och riksdag.
- C Förhållandet mellan regering och lagråd.
- D Förhållandet mellan lagstiftning och lagars tillämpning.

15. Vad är anledningen till att lagförslaget avstyrks?

- A Förslaget kommer att missgynna målgruppen.
- B Förslaget försvårar myndighetsutövningen.
- C Förslaget kräver för många andra lagändringar.
- D Förslaget täcks redan upp av annan lagstiftning.

16. Vems intressen avsåg man i första hand att tillgodose med hjälp av den föreslagna lagändringen?

- A Den enskilda medborgarens
- B Myndigheternas
- C Den enskilda handläggarens
- D Lagstiftarens, dvs. riksdagens

Naturvetenskap och humaniora

Varför talar man ofta om att naturvetenskap är bra för humaniora, men väldigt sällan tvärtom? Denna konstruerade gräns mellan vad som betraktas som humaniora och vad som betraktas som naturvetenskap är i själva verket en administrativ skiljelinje som upprätthålls på universitetet och av en del forskningsfinansiärer – en skiljelinje som bidrar till att skapa ett hinder för ämnesövergripande forskning.

Arkeologi är ett kunskapsområde som inom den svenska universitetsadministrationen placeras vid humanistisk fakultet. Att arkeologi är ett humanistiskt ämne är dock ingen självklarhet. I USA är arkeologi vanligen en subdisciplin till det övergripande ämnet antropologi, där de andra subdisciplinerna är fysisk antropologi, kulturantropologi och lingvistisk antropologi. I Sverige placeras kulturantropologi bland de samhällsvetenskapliga ämnena. Fysisk antropologi betraktas som en subdisciplin till arkeologi, men skulle lika gärna kunna vara placerat vid den naturvetenskapliga fakulteten då detta ämne behandlar fysiska lämningar, det vill säga skelett, efter förhistoriska djur och människor.

Min egen forskningsinriktning är laborativ arkeologi, det vill säga arkeologi med ett starkt inslag av naturvetenskapliga metoder. Gör det mig till humanist eller till naturvetare? Och på vilket sätt är humaniora bra för naturvetenskapen? Om vi ska föra diskussionen utifrån den traditionella uppdelningen mellan naturvetenskap och humaniora, så är ämnet arkeologi en bra utgångspunkt.

I arkeologi utgår man från människan, man studerar all mänsklig aktivitet i förhistorien. Människans unika förmåga till kumulativ kultur och förmedling av denna kultur är en förutsättning för både humanistisk och naturvetenskaplig forskning, och det är just detta som gör arkeologi till en så tvärvetenskaplig och administrativt svårplacerad disciplin. Arkeologer använder både naturvetenskaplig och humanistisk teoribildning samt motsvarande metoder i sin forskning. Något som är synnerligen lämpligt att studera utifrån detta tvärvetenskapliga perspektiv är mat och matkultur. Mat är en förutsättning för att vi överhuvudtaget ska överleva. Vilken mat vi överlever av bestäms av en mängd naturliga, fysiologiska och medicinska förutsättningar. Men mat och matkultur omfattas samtidigt av en mängd kulturella regler och tabun som ibland är kontraproduktiva i relation till dessa fysiologiska och medicinska förutsättningar. Det är bland annat så som humanistisk forskning har betydelse för den naturvetenskapliga forskningen. Man kan helt enkelt inte förstå vissa medicinska hälsoproblem relaterade till mat om man inte också tar existentiella frågor i beaktande. Hur

skulle vi till exempel kunna behandla och förstå sjukdomar som anorexia nervosa eller bulimia nervosa om vi inte förstod matens symboliska värden och koppling till den egna kroppsuppfattningen?

Att det finns en stark koppling mellan mat och kultur är för de flesta uppenbart, på samma sätt som det är uppenbart att det krävs en viss kunskap om eller introduktion till andra kulturers mat för att vi helt och fullt ska kunna uppskatta den. Men trots vår förståelse för en kulturell mångfald i matvanor finns det hos många en strävan efter något de tror är en ursprunglig kost – en kost fri från kultur som vi som naturvarelser skulle vara anpassade till, en stenålderskost. Denna stenålderskost har definierats som en kost vi levde av innan vi började domesticera djur och växter. Den ska alltså bestå av vilda djur och vilda växter. Om vi bara levde enligt denna diet så skulle alla våra välbefindningsproblem lösas. Vad man då helt har glömt bort är att vi inte enbart är naturvarelser utan i allra högsta grad också kulturvarelser, vi kan inte separera den ena delen från den andra. Också här kan vi humanistiska matforskare bidra till en förståelse för att kulturella skillnader i mattraditioner återfinns redan under stenåldern.

Vår favoritvilde neandertalmänniskan – ”den andre”, som inte är ”vi”, den anatomiskt moderna människan – kan ge oss ledtrådar om kulturell utveckling. När det gäller mathållning hos neandertalmänniskan så vet vi dock inte så mycket mer än att hon var storviltsjägare och att det som verkar ha skilt henne från den samtida anatomiskt moderna människan avseende diet kan ha varit utnyttjandet av marina resurser och sötvattensfisk.

Vad som annars brukar diskuteras när det gäller ”vi och de” är huruvida det finns genetiska spår av neandertalare kvar. Något som alltid lyfts fram är neandertalmänniskans eventuella förmåga till kultur, kulturell ackumulering och kulturell transmission. Det intressanta här är om det fanns en skillnad i förmåga till kulturell transmission som medförde att det är den anatomiskt moderna människan och inte neandertalmänniskan som idag befolkar hela jordklotet.

Utifrån vad vi vet i dag verkar det som att det är de stora kulturella skillnaderna mellan de två som resulterat i att det bara är den anatomiskt moderna människan som överlevt. En tidig indikation på en sådan skillnad är huruvida neandertalmänniskan hade samma förmåga till abstraktion som den anatomiskt moderna människan och om de kunde producera avbildningar likt dem vi ser i grottkonsten. Kanske kommer de genetiska skillnader som nu är på väg att uppdagas av bland annat den svenske

forskaren Svante Pääbo att ge oss ledtrådar om skillnader i förmågan att uttrycka kultur, kulturell ackumulation och kulturell transmission. Den ena av de två forskargrupper som nyligen i tidskrifterna *Science* och *Nature* publicerat de första DNA-sekvenserna av kärn-DNA från neandertalmänniska har också deklarerat att man tänker satsa på att sekvensera den så kallade FOXP2-genen, som hos den anatomiskt moderna människan är kopplad till tal och språk och som skiljer sig från motsvarande gen hos schimpans.

Frågan som kommer att besvaras med den typen av analys är alltså om neandertalmänniskan hade förmåga till kulturell transmission via talet. Att neandertalmänniskan hade kultur råder det inget tvivel om, det vet vi genom de föremål som de associeras med och som gett namn åt en egen arkeologisk kultur – Mousterienkulturen.

Man kan alltså inte särskilja naturvetenskap och humaniora när man ska studera människans evolution – varken i själva studieobjektet, i teoribildningen eller i valet av analysmetoder. Det finns flera konkreta exempel inom arkeologi där humaniora har bidragit till att utveckla

naturvetenskapen. Det mest anmärkningsvärda är kanske hur gruppen kring Willard Libby, Nobelpristagare i kemi 1960, med hjälp av typologiskt daterade arkeologiska träartefakter från två egyptiska gravar – Zoser i Sakkara och Sneferu i Meydum – slutgiltigt kunde konstatera att kolisotopen kol 14 har en specifik halveringstid och att den därmed kunde användas för datering av organiskt material.

I Sverige har arkeologiska undersökningar av strandnära boplatser från stenåldern varit starkt bidragande till förståelsen av Östersjöns utveckling och hur landhöjningsprocessen har sett ut. Ett annat arkeologiskt bidrag är kunskap kring det som antagits vara naturliga fysiologiska anpassningar i kroppsstorlek till olika miljöer för idag levande naturfolk, till exempel khoisan i Sydafrika. Där har man tidigare tolkat kroppsstorleken som en anpassning till livet i Kalahari. I själva verket visar arkeologiska utgrävningar att samma kroppsstorlek förekommit inom ett relativt stort geografiskt område i södra Afrika men framför allt längs kusten, det vill säga i en helt annan miljö än Kalahari.

KERSTIN LIDÉN

Uppgifter

17. Vad vill textförfattaren säga med exemplet om kol 14?

- A Att det krävs tid och omfattande forskning för att kunna säkerställa analytiska metoder.
- B Att slumpartade upptäckter under vetenskapens historia ofta har spelat en avgörande roll.
- C Att naturvetenskapen ensam kan vara otillräcklig för att lösa praktiska problem.
- D Att kultur och natur ofta utvecklas i olika riktningar men genom forskning ges ett gemensamt sammanhang.

18. Vad anser textförfattaren om uppdelningen naturvetenskap–humaniora?

- A Att den är konstlad och motiveras av organisatoriska hänsyn.
- B Att den är kortsiktig och motiveras av ekonomiska hänsyn.
- C Att den är diskriminerande och motiveras av politiska hänsyn.
- D Att den är svårhanterlig och styrs av särintressen.

19. Hur kan man bäst sammanfatta textförfattarens resonemang om gränsöverskridande forskning?

- A Sådan forskning är viktigare.
- B Sådan forskning intresserar fler.
- C Sådan forskning är mer lönsam.
- D Sådan forskning leder längre.

20. Vad kan forskningen som neandertalmänniskans genuppsättning hjälpa till att klargöra, enligt textförfattaren?

- A Hur det kulturella utbytet mellan neandertalmänniskan och den anatomiskt moderna människan såg ut.
- B Vilka kulturella skillnader som existerat mellan neandertalmänniskan och den anatomiskt moderna människan.
- C Huruvida neandertalmänniskans kultur dog ut eller lever vidare hos den anatomiskt moderna människan.
- D Varför neandertalmänniskan till skillnad från den anatomiskt moderna människan aldrig utvecklade någon egen kultur.